

TEMURIYLAR HARBIY SAN'ATI

Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti

tarix ta'lim yo'nalishi I-bosqich talabasi

Nuriddinov Murodjon Qahramon o'g'li

murodjonnuriddinov377@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqola Amir Temur harbiy yurishlaridan oldin lashkarlarining jangovar shayligi, anjom-aslahalar bilan ta'minlanganligi va ularning sozligi qay darajada e'tibor qaratilganligini kuzatish orqali qo'shinni jang oldi mas'uliyatini oshirishi borasidagi tajribasini o'rganishga bag'ishlangan.

Kalitso'zlar: Zarbzan, Farangi, Qozon, To'p(ra'd), Kerki, Yasolni, Barang'ar, Chapavul, Hiravul, Chapavul, Markaz (g'o'l)

Kirish: Jahon harbiy san'ati rivojiga Amir Temur va uning avlodlari, xususan, Bobur qo'shgan salmoqli hissa. Bu mutaxassislar, sarkardalar tomonidan shartli ravishda e'tirof etilgan. Buyuk lashkarboshi va novator harbiy tashkilotchi hisoblanmish Sohibqiron intizomli armiya tuzishga, jang paytida qo'shin qismlarini oqilona boshqarishga, jang taqdirini hal qiladigan joylarga harbiy kuchlarni tezkorlik bilan yo'llashga, mavjud to'siq va g'ovlarni tadbirkorlik bilan bartaraf etishga, qo'shindagi jangovar ruhni yuksak darajada ushlab turishga erishgan. Amir Temur va temuriylar armiyasi chorvadorlar qatori kosibchilik, hunar mandchilik, dehqonchilik bilan mashg'ul o'troq aholidan ham askar to'plagan. Qo'shinda harbiy kuchlarning asosini tashkil qilgan otliq askarlar bilan bir qatorda piyodalar ham xizmat qilgan. Sohibqiron Sharqda birinchilardan bo'lib armiyaga o't sochar qurol — to'p(ra'd)ni olib kirgan. Temuriylar davrida bu qurolning boshqa turlari (zarbzan, farangi, qozon va hokazo) keng yoyildi. Tog'li hududlarda jang harakatlari olib boruvchi maxsus harbiy qism va bo'linmalar tashkil qilingan. Amir Temur jahon harbiy ish tarixida birinchilardan bo'lib qo'shinni jang maydonida an'anaviy 5 bo'lakdan farqli ravishda 7 qo'lga bo'lib

joylashtirish tartibini joriy etgan(yasol). Bu yangilik keyinchalik To‘xtamish, Shayboniyxon singari sarkardalar tomonidan o‘zlashtirilgan. Ibn Arabshohning guvohlik berishicha, Sohibqiron qo‘shinida ayollardan iborat bo‘linmalar bo‘lib, ular erkaklar bilan bir safda turgan, qahramonlik va matonat namunalarini ko‘rsatgan.

Temuriylar armiyasi son jihatdan aniq tashkil etilgan, uning jangovar tartibi takomillashib borgan, o'zvaqtining ilg'or qurol va texnikasi bilan ta'minlangan, qismlar bir-biridan kiyimbosh, bayroq va tug'lari bilan farqlangan. Bunday farklanish jangda qo'shinni boshqarishda qo'l kelgan. Dushman mudofaasini turli usullar bilan barbod etish, raqibning yirik shaharlariga qo'qqisdan zarba berish, qal'a, qo'rg'on va hisorlarning uzoq muddat muhosara qilish, yov kuchlarini iloji boricha keng ko'lamda qurshab olib, qishloq, shahar, tuman, viloyatlarni birinketin zabt etish, dushmanni batamom yakson etgungacha ta'qib qilish, taslim bo'lgan mamlakatlarni boshqarishga ishonchli kishilarni tayinlash singari amaliyotlar Amir Temur va temuriylarga ko'plab zafarlar olib kelgan. Taktika jihatdan Amir Temur armiyasi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Razvedka a'lo darajada yo'lga qo'yilgan, qismlarning janggohda yoki jangovar safda talab darajasida harakat qilishi uchun zarur tadbir va choralar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkorlik bilan boshqarishga alohida diqqat qaratilgan. O'nlikboshi, yuzboshi, mingboshi, tumanboshi va amir qo'mondonlarini tanlash masalasiga oliy bosh qo'mondon mas'ul hisoblangan. Sohibqironning harbiy san'at rivojiga qo'shgan ulkan xizmatlaridan yana biri — jang vaqtida qo'shin qanotlarini dushman hujumidan muhofaza qilish va, o'z navbatida, g'anim kuchlarini yon tomondan aylanib o'tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism — qunbulning joriy etilishi bo'lgan. Bunday yangi harbiy qism Aleksandr, Gannibal, Chingizxon, Lyudovik XIV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalar qo'shinida bo'lmagan. Shayboniyxon armiyasida bunday kiyem mavjud edi va u to'lyuma atamasi bilan nomlangan. Qo'shin to'plash haqida maxsus buyruq (tunqol) elon qilingach, hukmdor tomonidan tuzilgan ro'yxatga binoan jangchilar otulovi, qurolyarog'i, oziq-ovqati, yemxashagi bilan to'planish yeriga yetib kelgan. Har bir askarga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bitta qalqon, bitta qo'shimcha ot, yarim man og'irligida arqon, bir dona pishik, teri xalta va bitga qozon ajratilgan. Har 10 jangchi bir chodir, 2 belkurak, bir kerki, bitta o'roq, bir arra, bir tesha, bitta bolta va 100 dona nina olib yurishi shart hisoblangan.

Sara jangchilarning har 5 tasi bitta chodirga joylashgan. O‘nbegining alohida chodiri va 5 ta qo‘shimcha oti bo‘lgan. Yuzbegiga ham alohida chodir va 10 ta qo‘shimcha ot berilgan. Mingbegi chodirdan tashqari soyabon bilan ham ta‘minlangan. Sohibqiron armiyasining turli bo‘linma va qismlariga 313 bek boshchilik qilgan. Ulardan dastlabki 100 tasi o‘nbegilik, ikkinchi 100 tasi yuzbegilik, uchinchi 100 tasi mingbegilik lavozimlarini egallagan. Diviziya — tumanlarga Amir Temurning farzandlari, nabiralari va nomdor lashkarboshilar rahbarlik qilgan. Yetarli miqdorda qo‘shin to‘plangach, u ko‘rikdan o‘tkazilgan. Temuriylar davrida yurish yoki jangdan oldin lashkarni ko‘rikdan o‘tkazib, uning jangovar ruhi va holatini aniklash izchillikka aylangan. Qushinning jangovar holatini nazardan o‘tkazish imtihon qilish usuli sifatida e‘tirof etilgan ovgarta (ov uyushtirish)dan unumli foydalanilgan.

Temuriylar harbiy yurishlarga ko‘proq kuklam, yoz va kuz mavsumlarida otlanishni ma‘qul bilganlar. Safar qoidasiga ko‘ra, har bir sarkarda o‘z darajasi va lavozimiga qarab qism va bo‘linmalari bilan yasol — jangovar tartibda harakat qilgan. Yasolni buzgan shaxs qattiq jazolangan. Qo‘shin janggohga tushganda lashkargoh atrofi aravalar bilan to‘silgan, xandaqdar bilan ihota qilingan, soqchi bo‘linmalar tomonidan qo‘riqlab turilgan. Yurish yoki jang paytida boshboshdoqlik, parokandalikni oldini olish maqsadida har bir bo‘linma, guruh, kismning o‘z paroli — o‘ron belgilangan. Armiya safar chog‘ida quyidagi jangovar tartibda harakat qilgan: Bosh kuchlardan ancha oldinda qaravul (avanpost), undan keyin mang‘lay (hiravul)(avangard), barang‘ar, juvang‘ar, qo‘l(markaz), chag‘davul (aryergard) yurgan. Qo‘shin ketidan o‘g‘ruq (oboz) peshmapesh kelgan. Oliy bosh qo‘mondon jang maydonini tanlashga alohida diqqat qaratgan. Janggohning tekis, keng va qo‘shin qismlarini joylashtirishga qulay bo‘lishi talab qilingan. Jang maydonining suvga yaqin bo‘lishi hamda jang vaqtida kuyosh nurining askarlar ko‘ziga tushmasligi maqsadga molik hisoblangan. Yirik muhorabalar paytida dastasi uchiga yarim oy shakli qadalgan jangovar bayroq va tug‘lar bilan bezatilgan oliy qo‘mondon borgohi balandlikka o‘rnatilgan. U yerdan jangning borishi kuzatilib turilgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Amir Temurning 12 ming kishilik qo‘shini jangga mana bunday tartibda kirgan. Dushman bilan dastlabki to‘qnashuvni ayg‘oqchilik

bilan mashgʻul boʻlgan qaravul boshlab bergan. Shundan soʻng oʻng va chap qanot ilgʻor qismlari — barangʻar xiravuli va juvangʻar hiravuli madadida asosiy ilgʻor qism — mangʻlay jangga kirgan. Mangʻlay ortidan barangʻar hamda juvangʻarning qolgan 2 boʻlagi — chapavul va shagʻavul ketma-ket harakatga kelgan. Ushbu kuchlar dushmani Magʻlub etishga kifoya qilmasa, bosh qoʻmondon (amir ulumaro) boshchiligidagi markaz (qoʻl)(gʻoʻl) hal qiluvchi hujumga tashlangan: vdravul, qaravul, manglay (xuravul).

Sohibqiron armiyasi qatnashgan ulkan janglarning taktik borish manzarasi quyidagicha boʻlgan: qoʻshin markazi 40 boʻluk — polika taqsimlangan va Oliy bosh qoʻmondonga itoat qilgan. Ushbu boʻluklarning sara jangchilardan tashkil topgan 12 boʻluki safning 1 qatorida, qolgan 28 boʻluki 2 va 3 qatorlarda joylashgan. Qirq boʻlukning oʻng tarafi oldida amirzodalar qismlari, soʻl tarafi oldida qarindoshlar va itshfoqchilar qismlari saf tortgan. 2 qatorning barangʻarida 6 boʻluk oʻz ilgʻori — hiravul bilan oʻrin egallagan. Ayni shu miqsordagi boʻluk va hiravulga juvanga ham ega boʻlgan.

2-qator barangʻari va juvangʻari oldida yuqoridagi tartibda 1 qator qismlari joylashgan. Uning oldida bosh ilgʻor — mangʻlay (yoki hiravuli buzurg) harakatda boʻlgan. Yengil suvoriylardan iborat 2 boʻluk armiyani qoʻqqisdan boʻladigan hamladan muhofaza qilish, dushman kuchlari harakatini kuzatish bilan band boʻlgan.

Bobur qoʻshini dastlab anʼanaviy 5 qismdan tashkil etilgan holda harakat qilgan. Keyinchalik bu jangovar tartibga jiddiy oʻzgartirishlar kiritilgan, markaz (gʻoʻl) kuchaytirilgan. Markaz oʻng qoʻl barangʻar chapavul va soʻl qoʻlga taqsimlangan hamda oʻng yon va soʻl yondan iborat xossa tobin oldida qator vazifasida harakat qilgan. Xossa tobin oʻng va soʻldan tarkib topgan, 3 qator vazifasini oʻtagan shaxsiy gvardiya boʻy oldidan joy olgan. Saralangan askarlardan tuzilgan xossa tobin markaz (gʻoʻl)dan kuchsizroq, boʻydan esa kuchliroq hisoblangan.

Temuriylarga koʻplab zafarlar keltirgan bu harbiy tartib keyingi davrlarda Shayboniylar, Ashtarxoniylar va Oʻrta Osiyo xonliklari (Buxoro, Xiva, Koʻqon) davrida ancha oʻzgarishlarga duch kelgan.

Frantsuz tarixchisi R.Grusse XX-asr boshlarida “Amir Temurning Boyazid ustidan g‘alabasi xristian olamini asrab qoldi”, deb yozgan edi. Amir Temur hayotlik paytida davlat boshqaruvi haqida “Temur tuzuklari” degan nomda mashhur bo‘lgan maxsus kitob yozilgan edi . Unda bu mashhur davlat arbobi va sarkardaning harbiy san‘atga, davlat tuzilishi va mamlakatni boshqarishga oid qarashlari aks etdi. “Kuch adolatda” shiori butun Amir Temur davlati hududida axloqiy va ma’naviy mezoniga aylandi. Amir Temur umrining ko‘p qismini yurishlarda o‘tkazdi. Sharqq qilgan yurishi paytida Amir Temur 1405 yil 18 fevral kuni O‘rtor shahrida vafot etdi. Uning jasi Samarqandga olib kelinib, 23 fevral kuni Go‘ri Amirda, nabirasi Muhammad Sulton daxmasida dafn qilindi. Yevropalik olimlar Amir Temur va uning faoliyati haqida bundan to‘rt yuz yil ilgari gapira boshlagan edi. 1553 yilda Florentsiya (Italiya)da italyan olimi Perondino qalamiga mansub “Skiflik buyuk Tamerlan” kitobi bosilib chiqdi. Bu Yevropada Amir Temur haqidagi ilk ilmiy tadqiqot hisoblanadi. Yevropa tillarida (ispan, ingliz, frantsuz) e‘lon qilingan yozma manbalar ichida birinchi o‘rinda ispan elchisi Rui Gonsales de Klavixoning “Samarqandga Amir Temur saroyiga sayohat kundaligi (1403- 1406)” turadi. Buyuk Rembrandt Boburiylar zamonidagi hind miniatyuralaridan ilhomlanib, Amir Temurni uning vorislari Umarshayx, Zahiriddin Bobur, Humoyun va Akbar davrasida tasvirleydi. XVI asrda yashagan mashhur ingliz shoiri va dramaturgi Kristofer Marloning “Buyuk Temur” nomli tragediyasida yosh Temurbek o‘zining tengsiz aqli, salohiyati va shijoati bilan jahon tarixidagi qudratli podsholardan biriga aylangani namoyish etilgan. Tragediya XVI asrgacha sahnadan tushmay, Angliyada teatr mavsumini boshlab bergan.

Taktika jihatdan Amir Temur armiyasi o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan. Razvedka a‘lo darajada yo‘lga qo‘yilgan, qismlarning janggohda yoki jangovar safda talab darajasida harakat qilishi uchun zarur tadbir va choralar ishlab chiqilgan, ularni jang paytida tezkorlik bilan boshqarishga alohida diqqat qaratilgan . O‘nlik, yuzlik, minglik va tuman qo‘mondonlarini tanlash masalasiga oliy bosh qo‘mondon mas‘ul hisoblangan. Sohibqironning harbiy san‘at rivojiga qo‘shgan ulkan xizmatlaridan yana biri — jang vaqtida qo‘shin qanotlarini dushman hujumidan muhofaza qilish va o‘z navbatida, g‘anim kuchlarini yon tomondan aylanib o‘tib, unga ortdan zarba berish maqsadida tuzilgan otliq qism — qunbulning joriy etilishi bo‘lgan. Bunday yangi harbiy qism Aleksandr, Gannibal,

Chingizxon, Lyudovik XIV, Buyuk Fridrix kabi atoqli sarkardalar qo`shinida bo`lmagan. Shayboniyxon armiyasida bunday keyin mavjud edi va u to`lyuma atamasi bilan nomlangan. Har bir askarga bitta yoy, 30 ta o`q, bir sadoq, bitta qalqon, qo`shin to`plash haqida maxsus buyruq (tunqol) e`lon qilingach, hukmdor tomonidan tuzilgan ro`yxatga binoan jangchilar otulovi, qurolyarog`i, oziq-ovqati, yemxashagi bilan to`planish yeriga, bitta qo`shimcha ot, yarim man (1 man= 816 gr.) og`irligida arqon, teri xalta va bitga qozon ajratilgan. Har 10 jangchi bir chodir, 2 belkurak, bir kerki, bitta o`roq, bir arra, bir tesha, bitta bolta va 100 dona nina olib yurishi shart hisoblangan. Sara jangchilarning har 5 tasi bitta chodirga joylashgan. O`nbegining alohida chodiri va 5 ta qo`shimcha oti bo`lgan. Yuzbegiga ham alohida chodir va 10 ta qo`shimcha ot berilgan. Mingbegi chodirdan tashqari soyabon bilan ham ta`minlangan. Sohibqiron armiyasining turli bo`linma va qismlariga 313 bek boshchilik qilgan. Ulardan dastlabki 100 tasi o`nbegilik, ikkinchi 100 tasi yuzbegilik, uchinchi 100 tasi mingbegilik lavozimlarini egallagan.

Xulosa: Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Sohibqiron Amir Temur o`z davrining mohir sarkardasi hisoblangan. Mashhur davlat arbobi, O`rta asrlar islohotchisi, sarkarda, adolat uchun tolmas kurashchi, ilm-fan va madaniyat rahnamosi Amir Temur davrida ilmfan, madaniyat va ta`lim mislsiz darajada yuksaldi. Siyosiy maydonga qadam qo`yganida Amir Temur endigina 24 yoshga kirgandi. Mamlakat parokanda, mahalliy siyosiy kuchlar o`rtasidagi o`zaro qarama-qarshiliklar avj olgandi. Tarix Amir Temurni makedoniyalik Iskandar, Doro I, Yuliy Sezar kabi yirik sarkardalar bilan bir qatorga qo`yadi. Amir Temur mingta jang o`tkazib birontasida ham yengilmagan mashhuri zamon sarkarda sifatida, davlat tuzilishi ishlariga, ilm-fan, ma`rifat, madaniyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo`shgan siyosiy arbob sifatida tarixga kirdi. Amir Temur tarafidan tarqoq viloyatlar yagona davlatga birlashtirilib, markaziy hokimiyat tuzilib barqarorlashgandan keyin, mamlakat iqtisodiyoti mustahkamlandi, savdo va hunarmandchilik ishlab chiqarishi rivojlana boshladi, qo`shni va uzoqdagi mamlakatlar bilan savdo-xo`jalik aloqalari kengaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bobur Zahiriddin Muhammad, Boburnoma, T., 1960

2. Temur tuzuklari [forschadan Alixonto‘ra Sog‘uniy va Habibullo Karomatov tarjimasi], T., 1991

3. Giyas addin Ali, Dnevnik poxoda Timura v Indiyu [Perevod, predisloviye i primechaniya A. A. Semenova], M., 1958

4. Mixail Ivanin. Ikki buyuk sarkarda. Chingizhon va Amir Temur: harbiy san’ati, strategiya va taktikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017, – 233 b.

5. Sharafuddi n Aliyazdiy, Zafarnoma, T, 1997

6. Mixail Ivanin. Ikki buyuk sarkarda. Chingizhon va Amir Temur: harbiy san’ati, strategiya va taktikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017, - 258 bet

7. Mixail Ivanin. Ikki buyuk sarkarda. Chingizhon va Amir Temur: harbiy san’ati, strategiya va taktikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017, - 252

8.7-sinf O‘zbekiston tarixi fani darsligi

9. I b n Arabshoh, Amir Temur tarixi. Ajoyib almakdur fi tarixi Temur(Temur tarixida taqdir ajoyibotlari), 1-kitob, T., 1992

10. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T., 1996

11. Mixail Ivanin Ikki buyuk sarkarda T. 1994 134 – 150 b.

12. Nizomiddin Shomiy, Zafarnoma, T. 1996

13. Sharafuddin Ali Yazdiy, Zafarnoma, T. 1997

14. Hamidulla Dadaboyev Amir Temurning harbiy mahorati T. 1996 50 – 59 b.

15. I.Karimov “Sohibqiron kamolga yetgan yurt” T.1996